

naisosien halki kulkeneen Hämeen Härkätien varrella olleet kirkot ovat olleet erityisiä pyhiinvaelluskirkkoja juuri niissä harjoitettujen pyhimyskulttien, esimerkiksi Pyhän Jaakob vanhemman ja Pyhän Ristin kulttien perusteella. On myös mahdollista, että Turun hiippakunnan johdanto pyrki tietoisesti rakentamaan tästä tiestä pyhiinvaellusreitistöä eurooppalaisten esikuvien mukaan.

Kun reformaatio pyyhki Euroopan yli, sen tuomat ajatukset tuomitsivat pyhien avuksi huutamisen ja heidän ansioihinsa vetoamisen, reliikkien palvonnan ja pyhiinvaellukset. Pyhiä ihmisiä ei kuitenkaan kokonaan hylätty, vaan edelleen voitiin muistella heidän esikuvallista elämäänsä, uskoa ja opetukseensa. Erityinen pyhyys kuitenkin oli kadonnut, pyhien ansiot eivät enää kannatelleet katuvaa kristittyä, eivätkä pyhän ihmisen esirukoukset auttaneet vaivoihin. Esimerkiksi Mikael Agricolan rukouskirjassa on pyhien muistopäiviin tarkoitettua rukousmateriaalia, mutta niissä huomio oli käännetty pyhimysten esirukousten voimista heidän opettamiinsa asioihin, joiden kautta Jumalan totuus tuli ilmi.

Teoksen kolmannessa osassa paneudutaan pyhiinvaelluksiin osana perheiden ja esimerkiksi vammaisten arkea. Onnettomuustilanteissa tai sairauden uhatessa apua oli vähän tarjolla, joten perheet turvautuivat pyhien ihmisten avuksi pyytämiseen. Näihin pyyntöihin liittyi usein lupaus siitä, että jos apua saataisiin, lähdetäisiin pyhiinvaellukselle apuaan tarjonneen pyhimyksen haudalle. Myös vammaisten henkilöiden pyhiinvaellukset liittyivät usein lupaukseen lähteä vaellukselle mikäli he parantuisivat vammastaan. Toinen tyypillinen syy vammaisen pyhiinvaellukselle oli pyhimyksen reliikkien parantava voima. Henkilö saattoi ryömiä tai hänet kannettiin pyhän ihmisen haudalle, jossa hän parani.

Keskiajan arjen tutkimus tuo esiin mielenkiintoisia näkökulmia. Pohjois-Euroopalle oli tyypillistä, et-

tä myös isät kantoivat huolta lapsistaan ja osallistuivat heidän kanssaan pyhiinvaelluksille, kun taas etelämpänä vastuu kuului äideille ja naisille ylipäänsä. Keskiajan vanhemmat olivat valmiita näkemään vaivaa lastensa hyvinvoinnin eteen, jopa lähemmään vaivalloisille pyhiinvaellusmatkoille. Vammaisten ihmisten osalta on merkille pantavaa, etteivät vammat automaattisesti aiheuttaneet hyljeksintää, vaan pyhiinvaelluksille lähdettiin usein yhdessä perheen, suvun tai naapureiden kanssa ja apua saatiin matkalla myös tunteuttomilta kanssaihmisiltä.

Pyhiinvaellusten arkeen liittyivät myös tiet ja varsinainen matkanteko. Oli eri asia, lähdettiinkö pyhiinvaellukselle lähelle vai kauas, taitettiin matkaa kesällä vai talvella. Myös lainsäädäntö vaikutti pyhiinvaeltajien liikkumiseen teillä. Keskiajan matkustamiselle oli ominaista, että matkalla oltiin harvoin yksin. Keskiajan ihmiset saivat tietoa pyhiinvaellusmatkoista paitsi saarnoista, myös pyhimyselämäkertoista tai erityisistä pyhiinvaelluskertomuksista ja matkaoppaista. Kirjallisuudessa kertomuksissa pyhiinvaelluksia kuvattiin yleisesti vaivalloisiksi, mutta matkanteko sinänsä sivuutettiin. Tärkeämpää oli osoittaa matkan erityislaatuisuutta ja merkitystä.

Kirjan neljäs osa vie lukijan pyhään tilaan ja pyhänjäännösten äärelle. Suomessa kirkot rakennettiin pääsääntöisesti pitäjäläisten hartaudenharjoitusta, ei varsinaisesti pyhiinvaelluksia silmälläpitäen. Kuitenkin jokainen keskiaikainen kirkko oli pyhiinvaelluskohde, vaikka sitä ei erityisesti olisikaan rakennettu ohjaamaan pyhiinvaeltajien liikkumista. Kirkkorakennukset olivat pyhien asuinsijoja, joihin ihminen tuli saamaan siunausta tai parannusta. Pyhänjäännöksiä säilytettiin arvokkaiden astioissa eli reliikvaarioissa. Pyhiinvaeltaja kohtasi pyhän fyysisesti katsellessaan ja ehkä koskettaessaan kullanväristä pyhänjäännösarkkua.

Kirjan viimeinen osa tarkastelee ei-katolisia pyhiinvaellustraditioita.

Luterilaisella ajalla pyhiinvaellusperinne sai uusia muotoja, kun ihmiset alkoivat matkata tiettyihin kirkkoihin toimittaakseen tärkeitä seremonioita tai antamaan uhreja. Vaikka tämä uhrikirkkoperinne periytyi katoliselta ajalta, oli se kuitenkin leimallisesti osa luterilaista perinnettä. Pyhän Henrikin palvontapaikoista on kerätty vielä 1900-luvun alussa runsaasti perimätietoja, jonka perusteella voidaan päätellä jotain keskiajan paikallisista pyhiinvaelluksista. Myös Karjalan ortodoksit tekivät pyhiinvaelluksia, mutta ne suuntautuivat pääosin luostareihin ja ikonien luokse.

Jos olisin kaivannut kirjaan jotain lisää, olisi se voinut olla kokonaisyhteenveto, jossa eri aihealueet ja keskeiset seikat olisi nivottu yhteen. Kokonaisuus toimii kuitenkin näinkin. Se on kaiken kaikkiaan antoisa, viihdyttävä ja informatiivinen ja sitä voi suositella kaikille keskiajasta kiinnostuneille lukijoille. Eri alojen keskiajantutkijat hyötyvät varmasti myös tämän teoksen runsaista lähde- ja kirjallisuusluetteloista.

EVA THÖLIX
TEOL. MAIST., VAASA

PAAVO ALAJA
Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 2013. 450 s.

Paavo Alaja on valinnut aiheen, joka ei päästä tutkijaa helpolla. Vähänkin 1600-luvun lähdeaineistoa tunteva hämmästyy jo otsikosta, joka lupaa paljon: se lupaa kertoa jotakin yhteiskunnan vähäosaisista neljä sataa vuotta sitten. Yleisenä oletuksena on se, että Suomea koskeva lähdeaineisto 1600-luvulla on niukkaa eikä juuri anna mahdollisuuksia tutkia talonpoikaiston arkielämää. Historiantutkimus onkin painottunut

1600-luvun osalta ylempiin säätyihin ja erityisesti aateliin, joka jätti jälkeensä runsaasti materiaalia.

Alajan väitöskirja kuitenkin osoittaa, että myös hierarkian toinen ääripää on sittenkin paikannettavissa asiakirjoista. Köyhät, kerjäläiset ja vaivaiset löytyvät historian hämärästä. Heidät on vain osattava löytää oikeista asiakirjoista ja seuloa esiin laajasta ja fragmentaarista lähdeaineistosta. Vaikka Alajan väitöskirja keskittyykin otsikkotasolla maalaisseurakuntien köyhäinhoitoon, se tulee samalla antaneeksi laajan ja kiehtovan näkökulman koko talonpoikaisyhteiskunnan arkeen 1600-luvulla, siis niiden ihmisten elämään, jotka muodostivat aikakaudella enemmistön. Yhteiskunnassa köyhän ja varakaan talonpojan ero oli veteen piirretty viiva ja osat saattoivat vaihtua ennakoimatta. Väitöskirja yllättää positiivisesti. Se on hieno ja hyvin kirjoitettu tietopaketti elämästä Suomessa neljäsataa vuotta sitten.

Alajan pääkysymys on selvittää mitä oli köyhäinhoito Suomen maalaisseurakunnissa vuosina 1571–1686, jolloin luterilaisuus oli vakiintumassa Ruotsin valtakuntaan. Taustaa tälle antaa esimerkiksi se, että Ruotsin valtakunta pyrki samaan aikaan suurvallaksi. Pääkysymysten alla tarkastellaan peräti viittä erilaista alakysymystä. Näistä keskeisimmiksi nousee, miten pitäjissä suhtauduttiin köyhäinhoitoon, miten se toteutettiin paikallistasolla ja miten Suomen eri alueet tässä erosivat toisistaan. Alajan tavoitteena on myös pohtia kirkon roolia erikseen maallisesta hallinnosta, mikä tosin on erittäin vaikeaa, koska maallista ja kirkollista hallintoa ei pysty selkeästi erottamaan 1600-luvulla. Näkökulma antaa mahdollisuuksia tutkia, millaisena köyhyyden teologia näyttäytyi tutkimusajalla. Reformaation jälkeen Euroopan protestanttisilla alueilla jouduttiin muotoilemaan uudelleen maallisen ja hengellisen esivallan suhteet köyhäinhoidossa. Kysymyksenasettelu tukee luonnollisesti kirkkohistoriaa

eikä tutkimusta pidä lukea esimerkiksi pelkästään sosiaali- tai taloushistoriallisesta näkökulmasta.

Rajauksen suhteen työ on ongelmallinen. Ensinnäkin on selvää, että jokaista Suomen pitäjää on mahdotonta perusteellisesti tutkia tuolla ajalla. Valintoja on siis pakko tehdä. Osittain pitäjien valintaan vaikuttaa tietysti se, miten paljon lähdeaineistoa on säilynyt. Alaja kertoo tutki-neensa pitäjät, joista on olemassa asiakirjoja 1600-luvulta. Toisaalta hän on halunnut tutkimuksen koskevan koko Suomen aluetta. Tämä aiheuttaa ongelmia. Olisin kaivannut heti teoksen alkuun selkeää luetteloa niistä pitäjistä, joista on olemassa aineistoa ja jotka ovat sitä kautta valikoituneet mukaan tutkimukseen. Kartta olisi ollut mainiolisä. Tutkimukseen on valittu edellisten lisäksi 150 pitäjää, joista löytyy tarkastuspöytäkirjoja. Kirkontilejä puolestaan löytyy 70 pitäjistä. Tekijä ei kerro, miten eri pitäjät lomittuvat toisiinsa eivätkä pitäjien nimet selviä lukijalle. Suuri ongelma on sekin, että maallisessa hallinnossa käytettiin hallintopitäjäjakoa, joka osassa maata eroaa merkittävästi kirkkopitäjien rajoista. Henkikirjassa mainittu hallintopitäjä oli joskus aivan toinen kuin samaa nimeä kantava kirkkopitäjä.

Olisi ollut kiinnostavaa tietää, paljonko mukana on pitäjiä, joista löytyvät sekä kirkontilit että tarkastuspöytäkirjat ja niiden lisäksi maallisempaa verotusaineistoa. Tällöin olisi selvinnyt helpommin se, miten valitut pitäjät sijoittuvat Suomen kartalle ja painottuvatko tietyt alueet tutkimuksessa enemmän kuin toiset. Suomi ei ollut yhtenäinen vielä 1600-luvulla, vaan maakuntien välillä oli suuria eroja. Itä-Suomi erosi kaskiviljelyn ansiosta peltoviljelyyn keskittyneestä Länsi-Suomesta. Ahvenanmaan tilanteeseen palataan useita kertoja kaikkein yksityiskohtaisimmin ja sitä verrataan usein muuhun Suomeen. Alaja kuitenkin pyrkii tuomaan esiin eroja. Näistä yksi on se, että näkyvin ero Itä- ja Län-

si-Suomen välillä olivat vaivaistuvat. Vasta loppuluvussa käy ilmi, että Hämeestä löytyy tietoja heikoimmin. Tämän keskeisen tiedon olisin halunnut lukea heti teoksen alussa.

Alaja on käyttänyt läänintilien henkikirjoja ja muita verotukseen liittyviä luetteloita, mutta näiden suhde aiemmin mainittuun kirkolliseen aineistoon jää epäselväksi. Onko maallinen aineisto kattavaa niiden pitäjien osalta, joista löytyy myös kirkollista aineistoa? Tämä olisi erityisen keskeinen asia tietää sikäläkin, että työn tarkoituksena on ollut pohtia kirkollista ja maallista hallintoa sekä niiden eroja. Myöskään lopun liitteistä ei selviä, millä perusteella pitäjät on valikoitu eri taulukoihin, ja ovatko kyseessä juuri tarkemmin tutkimukseen valikoituneet pitäjät vai etupäässä ne, joissa on kyseiseen taulukkoon sopivin lähdeaineisto. Läänintilien verotusasiakirjat edustavat maallista hallintoa, vaikka kirkkoherrat olivat laatimassa niitä 1600-luvun alkupuolella.

Verotusasiakirjojen pito siirtyi kirkkoheroilta manttaalikomissareille vuonna 1652, mikä on yksi keskeinen merkki maallisen ja kirkollisen hallinnon eriytymisestä. Teoksen rakenteen kannalta olisi ollut hyvä vertailla tapahtumia ennen ja jälkeen mainitun vuoden 1652, mikä sopisi taitekohtaksi paremmin kuin Alajan valitsema kuningatar Kristiinan kruunusta luopuminen vuonna 1654.

Kiintoisinta väitöskirjassa ovat ehdottomasti monet elävästi kirjoitetut kuvaukset käytännön toimista, joilla pitäjissä kerättiin rahaa, ja kuinka köyhäinhoito järjestettiin. Tiedot myös pohjautuvat vankkaan lähdeaineistoon. Ne kertovat uskottavasti siitä, miten köyhiin ja huollettaviin suhtauduttiin. Samalla saadaan arvokasta tietoa elämästä tutkitulla aikakaudella. Rahankeräys on jättänyt näkyvät jälkensä myös kirkkoihin erilaisten uhrutukien, kolehtihaavien ja kirkkolaivojen muodossa. Alajan väitöskirjan lukeneelle kirkkotila avautuu uudella tavalla.

Alaja on valinnut laajasta tuomiokirja-aineistosta kerjäämistä sekä kerjäläisten ja irtolaisten kohtaloita kuvaavia tapauksia eri puolilta Suomea. Ratkaisu on erityisen onnistunut, sillä yksittäiset tapaukset avaavat hyvin kokonaisuutta. Pelkillä esimerkeillä ei pyritä selittämään liikaa, vaan valitut tapaukset peilautuvat aina myös muuhun lähdemateriaaliin. Tuomiokirjojen värikkäät yksittäistapaukset täydentävätkin siten erinomaisella tavalla muuta lähdeaineistoa. Väitöskirjan parhainta antia onkin taitava lähdeanalyysi ja runsas lähteiden käyttö, jolla päästään syvälle 1600-luvun rahvaan elämänpiiriin. Alaja suhtautuu lähdeaineistoonsa kriittisesti ja tunnustaa sen ongelmat kuvata aikakauden todellisuutta. Tekijä käyttää myös runsaasti tilaa asiakirjojen ruotsinkielisten käsitteiden selventämiseen lukijalle ja avaa samalla sitäkin kautta aikakauden suhtautumista köyhäinhoitoon.

Köyhyyden ja vaivaisuuden monet ulottuvuudet aukeavat väitöskirjassa kiinnostavasti. Oikean köyhän tai kerjäläisen ja "väärän" köyhän eroa haettiin jatkuvasti: sitä, kenellä oli oikeus yhteiskunnan tukeen ja kenellä taas ei. Luvallinen ja luvaton kerjuu olivat keskeisiä kysymyksiä, joihin etsittiin paikallistasolla ratkaisuja. Pyrkimys oli, että auttaminen perustuisi vapaaehtoisuuteen, mutta tämä ei käytännössä toteutunut. Valtiovalta halusi kontrolloida kerjäämistä ja eritellä köyhiä sekä saada mahdollisimman monesta ihmisestä hyötyä valtakunnalle. Puutteellisista huolehtimisesta halusi jättää kirkolle. Kruunu halusi eroon kiertelevistä ihmisistä, mikä osaltaan vaikutti maahan tulleiden romanienkin elämään.

Alajan työ antaa hyvin pohjaa myös nykypäivänä käytävään keskusteluun vanhusten hoidosta ja kerjäämisestä ilmiönä. Vielä neljä-sataa vuotta sitten kerjääminen oli Suomessakin normaali ja hyväksyttävä tapa hankkia elanto ja sillä saattoi jopa rikastua. Tilanne on

tässä suhteessa muuttunut. Useita kertoja lukijan on pakko havahtua huomaamaan, kuinka samankaltaista esimerkiksi keskustelu vanhustenhoidosta on ollut jo 1600-luvulla. Nykyisin haikaillaan usein menneisyyteen, jolloin suku piti huolen omistaan ja yhteisöllisyys oli arvossaan. Alajan väitöskirja todistaa, että asiat eivät olleet hyvin 1600-luvullaan. Samoin kuin nytkin, yhteiskunnan oli mietittävä ratkaisuja siihen, miten vanhusten ja varattomien hoito pitäisi järjestää.

TIINA MIETTINEN
FIL. TRI, TAMPERE

VILLE JALOVAARA
Älä jätä ihmistä yksin.
HelsinkiMissio 130 vuotta.
Kirjapaja. 320 s. Helsinki:
Kirjapaja.

Ville Jalovaara oli kutsuttu Helsingin Kaupunkilähetyksen eli nykyisin HelsinkiMission historiankirjoittajaksi jo useita vuosia sitten. Tähtäyspisteenä oli 2013, jolloin yhdistys täytti 130 vuotta. Jalovaara sai kirjoittamiselle tutkimusapurahoja vuosina 2012 ja 2014, joten oli aihetta odottaa korkeatasoista tutkimusta.

Kysyin Jalovaaralta, onko hänellä olemassa jokin tutkimus, joka olisi syntynyt näiden apurahojen varassa. Hän ilmoitti tämän kirjan olevan se tutkimus. Joistakin, osin tilaushistoriana toteutetuista hankkeista on julkaistu ikään kuin spin-off-tuotoksina akateemisesti kunnianhimoisempia tutkimuksia. Viiteapparaatti sinänsä ei ole tutkimuksellisen oteen tae, mutta siitä voi tarkastella pohjatöiden ja lähdekritiikin sisältöä.

Helsingin Kaupunkilähetys ei ole ainutlaatuinen ilmiö Suomessa eikä maailmassa. Näistä on kirjoitettu jonkin verran historiikkeja, historiateoksia, pro graduja ja muutamia varsinaisia akateemisiakin tutkimuksia. Jalovaara asettaa tutkimus-

tehtäväkseen tarkastella järjestöjen roolia yhden, kolmella vuosisadalla pääkaupungissa toimineen järjestön kautta. Tutkimustehtävän määrittely jää kovin lyhyeksi ja epämääräiseksi. Kirjassa ei todellakaan aseteta tutkimuskohdetta muiden järjestöjen rinnalle ja näin analysoida Kaupunkilähetyksen asemaa ja tehtävää muihin toimijoihin nähden.

Jalovaara ei esittele tekstissään aiempaa tutkimusta. Hän ei ole lähde- ja kirjallisuusluettelon perusteella perehtynyt esimerkiksi Turun, Hämeenlinnan, Ruotsin, Englannin tai Keski-Euroopan kaupunkilähetyksistä kirjoitettuihin tutkimuksiin tai historiateoksiin. Kirjallisuusluettelossa on noin 80 teosta, joista neljännes on pro graduja. Viimeksi mainitut, osa jopa 1960–1970-luvulta, ovat kirjan runkona vuosikertomusten ohella. Onko julkaisun tutkimuksellinen taso pro gradun tasoa, sillä alkuperäisistä lähdeaineistoista vedetyt johtopäätökset ovat usein näistä peräisin?

Jari Nurmen järkälemäinen, liki 500-sivuinen pro gradu K. A. Hildénistä on antanut hyvän pohjan kirjan alkuosalle. Sari Kontisen (nyk. Kontinen-Koski) ansiokas pro gradunaisten toiminnasta Helsingin seurakunnassa ja Kaupunkilähetyksessä ei kirjaudu Kontisen krediitteihin, sillä Jalovaara on kirjoittanut hänen nimensä väärin läpi teoksensa. Julkaisun ohjausryhmässä ei ollut yhtään historian tutkijaa, joten akateemista suorituspainetta ei ole syntynyt tältä taholta. Esimerkiksi Panu Pulma, jonka kirjoittamaa Helsingin historiaa Jalovaara hyödyntää runsaasti, olisi ollut oivallinen krittittäjä tämän aihepiirin akateemiseen tutkimukseen.

Helsingin Kaupunkilähetys on pitänyt pöytäkirjoja, joista 130 vuoden kokoustamisista Jalovaara viittaa noin 70:een eri pöytäkirjan pykälään. Onko hän käynyt ne järjestelmällisesti läpi, jää epäselväksi. Voidaan kysyä, ovatko yhdistyksen vuosikertomukset varsinaista arkitomateriaalia, sillä ne löytyvät pienpaineina kirjastoista.